

שאינן כונת חכמים בכך אלא משמעות פשטי הדברים, ולכן זלזלו בו וגנזוהו וחשבו למוזר מה שאינו מוזר, וילעיגו על דברי חכמים לעתים קרובות, וחושבים שהם יותר נבונים מהם ויותר זכי רעיון, ושהם עליהם השלום, פתיים חסרי דעת סכלים בכל המציאות ואינם משיגים שום דבר כלל.

ורוב מי שנפל במחשבה זו אותם הטוענים שהם רופאים, וההוזים במשפטי המזלות, לפי שהם לפי דמיונם פקחים חכמים פילוסופים, וכמה רחוקים הם מן האנושות אצל הפילוסופים האמתיים. והם יותר סכלים מן הכת הראשונה ויותר פתיים, והם כת ארורה שהתפרצו כלפי אנשים רמי המעלה שכבר נודעה חכמתם אצל החכמים. ואילו הכשירו את עצמם במדעים עד שידעו איך כותבים את הדברים בענינים האלהיים וכיוצא בהם מן המדעים להמון ולחכמים, ויסגלו לעצמם את החלק המעשי של הפילוסופיא, כי אז היו מבינים אם החכמים חכמים או לאו, והיו מובנים להם עניני דבריהם.

והכת השלישית, והם חי' ה' מעטים מאד, עד שאפשר לקרוא להם 'כת' כמו שאפרש לומר על השמש 'מין' — והם האנשים שנתבררה אצלם גדולת החכמים וטוב תבונתם במה שנמצא בכלל דבריהם דברים המראים על ענינים אמתיים מאד, ואף על פי שהם מעטים ומפוזרים בכמה מקומות בחבוריהם, הרי הם מראים על שלמותם והשגתם את האמת. וגם נתברר אצלם מניעת הנמנעות ומציאות מחוייב המציאות, וידעו שהם עליהם השלום, לא דברי דברי הבאי, ונתברר אצלם שיש בדבריהם פשט וסוד, ושכל מה שאמרו מדברים שהם בלתי אפשריים, אין דבריהם בכך אלא על דרך החידה והמשל. וכך הוא דרך החכמים הגדולים. ולכך פתח ספרו גדול החכמים ואמר להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידתם...

ואם אתה הקורא מאחת משתי הכתות הראשונות — אל תעיין בדברי בשום דבר מן הענין הזה, כי לא יתאים לך ממנו מאומה, ולא עוד אלא שיזיק לך ותשנאהו, כי איך יתאימו מיני המזון קלי הכמות ממוצעי האיכות לאדם שכבר הורגל למיני המזון הרעים והכבדים, הלא רק יזיקהו וישנאם. הנך רואה דבר אותם שהורגלו באכילת הבצלים והשומים והדגים על המן מה הוא — ונפשנו קצה בלחם הקלקל.

ואם אתה מאנשי הכת השלישית, שכל זמן שיזדמן לך דבר מדבריהם ממה שהשכל מרחיקו — תתעבב אצלו ותדע שהוא חידה ומשל, ותשאר בטרדת הלב ואמוץ המחשבה בהבנתו, דואג למצוא דרך האמת ורעיון הצדק, כמו שאמר למצוא דברי חפץ וכתוב ישר דברי אמת, התבונן בדברי תשיג תועלת אם ירצה ה' יתעלה...!

דף צא

הערות בפשט וציונים

'דלא הוּו — חיי, דהוי חיי — לא כל שכן' — ע' במובא לעיל צ מספר משך חכמה.

'איתנטילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים' — אפשר שנקט יהודה וירושלים, כי שם היה עיקר הישוב באותה תקופה (כסא רחמים).

'כשבאו בני אפריקא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: ארץ כנען שלנו היא... וכנען אבוהון דהנהו אינשי' — כמו שאמרו רז"ל שהגרגשי משבעת עממי כנען, הלך לו מפני בני ישראל לאפריקה, ואלו היו צאצאיהם (עפ"י רבנו דוד בונפיל ומהרש"א. והעיר מהרש"א שזה דלא כדברי המדרש 'גומר ומגוג' זו אפריקה, שהרי כאן מוכח שהם מבני כנען הבא משם, ולא מיפת).

'ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו — עבד שקנה נכסים עבד למי ונכסים למי' — כלומר, אף על פי שאנחנו עתה בגלות ואלכסנדר מוקדון שהוא מבני יפת שולט עלינו, הלא אתם בני כנען נתונים עבדים לעבדים (עפ"י מהרש"א).

'ואותה שנה שביעית היתה' — יש מי שהביא סעד מכאן ששביעית אינה נוהגת בשדות שקנה עכו"ם בארץ ישראל, ועל כל פנים אין גזרת ספיחין בגידוליהם, ולא איסור 'משומר' — שעל כן שדותיהן הזרועות היו למחיה לישראל (ע' כפתור ופרח מז; כסף משנה שמיטה ויובל ד, כט; חזון איש שביעית ג, כה; חדושי הר צבי).

על ויכוחי גביהו בן פסיסא — ע' בספר של"ה הק' מסכת סופרים רעו ואילך; שפג ואילך; תב-תד.

'מאי מתנות? אמר רבי ירמיה בר אבא: מלמד שמסר להם שם טומאה' — לפי שנתן ליצחק את כל אשר לו, לכך שאלו מהן אותן מתנות שנשאר לו לתת להם (עפ"י רשב"ץ. ובי"ב יהודיע' פרש בענין אחר). ו'שם טומאה' זה לפרש"י היינו כישוף, וצריך לומר שסוגיתנו סוברת כמאן דאמר אין בן נח מצווה על הכישוף. ולולא לפרש"י היה אפשר לומר דהיינו מעשה שדים, וכדברי הרא"ש שמתיר מעשה שדים שאינו בכלל כשפים (מהרש"א). או אפשר שנתן להם כדי שיכירום וידעו להישמר מהם ולגרשם, או כדי להבחין בין עבודת אלילים לעבודה דקדושה (עפ"י מפרשים).

'גוף ונשמה... משל למה הדבר דומה... — 'כחות הנפש וכחות הגוף — שניהם 'שומרים' לפרדס הנאה שהוא האדם ועולמו. ההבדל ביניהם הוא רק כי כחות הגוף הם עוורים, וכחות הנפש — פקחים: תאות החיים ממריצה אותנו לשקוד על בריאותנו, ובסכנה היא מפעילה כל כחותינו כדי לשמור על גחלת החיים. תאות המין ממריצה אותנו ליסד בית ולהוליד בנים. הקנאה ממריצה אותנו להשתדל להשגת פרנסה מכובדת. אהבת הילדים ממריצה אותנו לטפל בתינוקות ולגדלם. הרי כל הכחות האלה הם שומרים מעולים לאדם. למה הם שומרים אותנו — אינם יודעים. הם עוורים. השומר הפקח היא הנשמה. היא רואה את המטרה, היא יכולה לתת כיוון לחיינו, אל מה לשאוף, לפני מי לעבוד, מה להשיג. זהו ענין הנשמה בשמירת פרדס החיים, לבל נשתמש בכחותינו לשוא, ונדע לנצל אותם למטרה של אמת. חזרת היא הנשמה, שאין לאל ידה לבצע שאיפתה ורצונה בכח עצמה. בזה היא זקוקה לכלי הגוף.

הרי גוף ונשמה ביחד משלימים זה את זה בשמירת האדם והחיים: הגוף נותן את הכחות, והנשמה את הצורה, הכיוון. כשהרכבה מושלמת באים שניהם על תיקונם: הכחות העוורים של הגוף משמשים לתכלית הנעלה, והשאיפה הרוחנית של הנשמה נכנסת לכלל מעשה. אין איפוא לזולל בכחות המתגלים בקרבנו. כולם נחוצים וחשובים. אין לנו אלא לשאוף להרכבה הנכונה ולכיוון הנכון.

והנה מוטבע בנו בגזרת הבורא ית', כי כל מילוי דרישת כח מכחות נפשנו מורגש כהנאה. התרגלנו מיומנו הראשון במחזור של רעב — תיאבון — טעימת אוכל — הנאה — שובע — הנאת-שביעה, וחזור חלילה, וכן בשאר הכחות. הנאות אלו מרגילות את הדמיון בציורי תענוגים. הדמיון עושה את ציורי ההנאה לתכלית עצמית, ובמקום שכח השמירה על בריאותנו והרעב היו דוחפים אותנו לאכילה — מתעוררים מעתה ציורי ההנאה שבאכילה להשיג הנאה זו. שומרי פרדס החיים שולחים יד בבכורות הנאות שבפרדס. הפשטת ההנאות מתהליכי החיים והפיכתן לתכלית עצמית היא המקלקלת את השורה בחיינו הטבעיים. אך הכחות עצמם הגם כחות עמוקים וחיוניים. אין לנו לשאוף לעקירתם או לביטולם. שומרים הם לפרדס החיים הנאה. אולם עלינו לדאוג שלא ישלחו יד בבכורות הנאות שבפרדס' (עלי שור ח"א עמ' קמג-ד).

ע"ע: אור הצפון ח"ב עמ' רטז; מסוד חכמים עמ' 455.

(ע"ב) יקרא אל השמים מעל — זו נשמה' — 'השמים' בגימטריא 'נשמה' (החיד"א).

'מפני מה חמה יוצאה במזרח ושוקעת במערב...' — ע' חדושי אגדות מהרש"א; יערות דבש ח"א הרוש ד.

'אמר לו: משעת יצירה. אמר לו: אם כן בועט במעי אמו ויוצא' — 'זהו כח הרע: דחיפה אכזרית לתוך עולם המעשה להביא הרס וחורבן על האדם — 'בועט במעי אמו ויוצא'... יש ואדם לא הרהר ולא חשב, לא דמיון הסיתו ולא תענוג קסם לו, ופתאום מוצא עצמו בתוך מעשה רע; מרים יד, דובר רע, משבר כליו לכעסו — הוא הוא שלטון היצר, עליו אנו מתודים 'על חטא שחטאנו לפניך ביצר הרע' — חטא בלא תאוה והנאה, בלי הרהור ודמיון, אך ורק מחמת שלטון הרע עלינו. ועולמו של היצר אינו עולם הדמיון אלא עולם המעשה דוקא, ולתוך עולם המעשה הוא מכניס הרס וחורבן ופירוד, שובר וקורע ומפזר — כזה הוא פרצופה של שליטת אל זר באדם כשהוא בו במערומיו, בלי אמצעותו של כח הדמיון' (מתוך עלי שור ח"א עמ' קנג. וע"ש עוד בח"ב עמ' קפו ובעמ' תקט — על כח המרידה וה'בעיטה'). ע"ע בהקדמת הרמב"ן לספר איוב, ד"ה והנה בא.

'זלשמואל דאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד גליות בלבד' — הרמב"ם בחיבורו הגדול (מלכים יב, ב; תשובה ט, ב) נקט כדברי שמואל.

בגמרא בשבת (קנא:) מבואר שלפי שמואל בימות המשיח תהיה בחירה לאדם בקיום המצוות כמו עתה. אבל לפי הדעה החולקת על שמואל יהיו אלו 'ימים אשר אין בהם חפץ', כי אז לא יתאוה הלב אלא לטוב והאדם בטבעו יעשה את המעשה הראוי, ולכך אין בימים אלו לא זכות ולא חובה (כהסבר הרמב"ן על הפסוק 'זמל ה"א את לבבך').

[לאור האמור יש שואלים על באור הנוסח שאנו אומרים ב'ובא לציון': 'יהי רצון... שנסמור חוקיך בעולם הזה ונזכה ונראה ונירש טובה וברכה לימות המשיח ולחיי העולם הבא' — משמע לכאורה ששמירת החוקים אינה אלא עתה ואילו ימות המשיח הם בכלל 'מחר לקבל שכרם' ולא בכלל 'היום לעשותם' — כיצד יתישבו הדברים עם מסקנת הרמב"ם?

אכן המעייין בדברי הרמב"ם בסדר התפילה (בסוף ספר אהבה) יווכח שנוסחתו שונה: 'יהי רצון... שנחיה לשמור חקיך בעולם הזה ולימות המשיח כדי שנזכה ונירש טוב לחיי העולם הבא'.

ונראה שגם לפי שמואל, כיון שבימות המשיח לא יהיה נוגש ומבטל לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות (כדברי הרמב"ם

בסוף הלכות מלכים), אף כי עדיין תישאר הבחירה ביד האדם, אך הנטייה לרע והנסיונות יהיו פחותים וחלשים מבזמן הזה, ועל כן אנו מבקשים על שמירת החקים בעולם הזה כי בו עיקר העבודה, לעומת ימות המשיח שהם בעיקר זמן קבלת השכר].

'כל המונע הלכה מפי תלמיד, כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב' — התורה היא נחלת כל ישראל, אף למעוטי כשרונות, הלכך הרב המונע הלכה מפי תלמיד בטענה שאינו מוכשר דיו ואינו ראוי והגון לכך, ואינו מטריח עצמו לשנות עמו ארבע מאות פעמים כדרך שעשה ר' פרידא לתלמידו (בעירובין נד: ועתוס' שם ומגילה כז:), הרי הוא כגוזלו מנחלת אבותיו שהרי היא נחלת הכל (עפ"י מהרש"א. וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ב נז).

— לא אמר 'מתלמיד' אלא 'מפי תלמיד' — כי גם אם מלמדו אלא שאינו מלמד באופן שתהיה שגורה בפי תלמידו — גם כן נענש. ואפילו עוברים שאינם ערבים לישראל בעסק התורה כילודים [כמו שאמרו ז"ל על הפסוק 'מפי עוללים וינקים יסדת עז'] — גם הם מקללים אותו (בן יהוידע).

פנינים ופרפראות

'מה כלי זכויות שעמלן ברוח בשר ודם, נשברו יש להן תקנה, בשר ודם שברוחו של הקב"ה על אחת כמה וכמה' — 'היינו טעם שנוהגים להעמיד בבית האבל כוס של זכויות מלא מים ולהדליק נר של שמן, שהנר של שמן המאור מרמז על הנשמה... והמים מרמז על החומר... והכלי זכויות מרמז לתחיה... נשבר, יש לו תקנה' (וילקט יוסף לר"י פינצי. מובא בספר מנהגי ישראל ח"ג עמ' קנב, ע"ש).

וזה ענין המנהג הקדום (ע' ברכות לא) של שבירת כוס זכויות בעת שמחה — לפי שהזכויות שעמלה ברוח, משל היא לאדם שנוצר גם הוא ע"י נפיהה, ונוח לאבד כמוהו, והיה זה לזכרון שאדם להבל דמה, ואעפ"כ יש לו תקנה ותקוה לקום לתחיה. ועוד, שבירת הכוס נועדה להזכיר חורבן ירושלים, והרי כל המתאבל עליה עוד יזכה ויראה בשמחתה בעמדו לתחית המתים (ע' מהרש"א וצל"ח ברכות לא. ושו"ת אחיעזר ח"ד פא).

רמז נוסף יש לשמוע במשל גוף האדם לכלי זכויות, שבכחו לזכך את גופו עד שלא יחצוץ לאור הנשמה להאיר בו, ככלי זכויות שאיננו עשוי מחומר עכור אלא שקוף.

ענינים ורמזים נוספים בכלי זכויות — תמצא במובא בשו"ת יביע אומר ח"ד אה"ע ט,א.

'עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה' —

'והתהוות העכבר דוקא מן העפר עד שימצא מקצתו בשר ומקצתו טיט והוא מתנועע כולו — הוא ספור מפורסם מאד, ואין מספר לרבים אשר אמרו לי שראו אותו, ומציאות בעל חי כזה הוא דבר מפליא שאין לדעת לו הסבר כלל' (פרוש המשנה להרמב"ם חולין ט,ו. לפי תרגום הר"י קאפח. וע' בתו"ט שם).

'ואני שמעתי אפיקורסים מלגלגין על בריה זו שנוכרת כאן ובסנהדרין. ומכחישים ואומרים שאינה במציאות כלל, לכן ראיתי להזכיר כאן מה שמצאתי כתוב בספר אשכנזי שחיבר חכם אחד מפורסם בחכמי האומות, ושמו לינק, בספרו הנקרא אורוועלט חלק א עמ' 327, שנמצא בריה כזאת בארץ מצרים במחוז טהעבאיס, ונקראת העבר ההיא בלשון מצרים 'דיפוס יאקולוס' ובלשון אשכנז 'שפרינגמויז', אשר

החלק שלפניה ראש וחזה וידיה מתוארים יפה, ואחוריה עדיין מגולמים ברגבי ארץ, עד אחר איזה ימים תתהפך כולה לבשר. ואומר מה רבו מעשיך ה' (תפארת ישראל חולין טו). עוד על חיות ובריאות משונות שאינם ידועים לנו כיום, המוזכרים בדרו"ל — ע' באנצ. הלכתית-רפואית כרך ב' ערך 'השתנות הטבעים' — בנספח שבעמ' 299 ואילך.

(ע"ב) 'מנין לתחית המתים מן התורה...' — רצה לומר, שכל דבר שבעולם יש לו שורש בתורה, רוצה לומר, דבקות במקור החיים שהוא אמיתות רצון הש"י (מתוך צדקת הצדיק ע). ואף דברים פשוטים טבעיים, דרך חז"ל להביא עליהם מקור מן התורה — ע' גטין ו, וע' במובא לעיל ריש פרקין.

דף צב

'איין לאום אלא עוברין...' — דרש 'לאום' כמו 'לאם', שאז הוא מיוחד לאמו [ולכך הגויים שאין להם יחוס לאב אלא לאם, קרויים 'לאומים']. וגם העובר כל עוד לא נולד הריהו כירך אמו ולא יתייחס אחר אביו אלא מן הלידה (עפ"י מהרש"א ובן יהודע סוטה מא: וע"ש ביוסף דעת). מש"כ שאין להם קורבת אב, היינו כפי הדעה (לעיל גז-נח) שרק אחזה מן האם אסורה להם ולא מן האב, או כדעת האומר בן נח מותר בבתו. אך קשה דמ"מ יש להם קורבת אב, כי גם לדעה הנ"ל אסור בן נח באחות אביו מן האם. גם מצינו שבאומות הולכים אחר הזכר, ע' קדושין סו. וצ"ע.

'איין בר אלא תורה שנאמר נשקו בר פן יאנף' — אפשר שדרש כן על שם סוף המקרא: נשקו בר (=החזיקו בתורה. ע"ד 'לכו לחמו בלחמי', וכן רב תבואות בכח שור' שנדרש על התורה — לעיל מב. וכן 'מי שכל תבואה שלו' — מכות י. ועוד) פן יאנף (=יקצוף) ותאבדו דרך — דתורה איקרי 'דרך' כדאמרינן ריש קדושין.

'מנקבין אותו ככברה... אמר אביי: כי אוכלא דקצרי...' — פירוש, תורתו נוטשתו. ככברה הזו המחוררת חורים רבים מפוזרים, כך זה שוכח מקצת מכל דבר שלמד. ולזה רמז אביי בהביאו לדוגמא את כלי הכובסים שבו מזלפים המים, שאין מים אלא תורה. וכיוצא בזה אמרו במכילתא (וישמע יתרו) 'תלמיד ששימש את הרב והרב אינו רוצה להשנותו... מי שעשה זה חכם סוף שיעשהו טפש'.

ו'כברה' חילוף אותיות 'ברכה', שאם זכה ומלמדו זוכה ל'ברכה לראש משביר' [וכל המשפיע לזולתו הוא בחינת 'זכר' שמספרו עולה 'ברכה'], וכשנמנע מללמד נהפכת עליו ה'ברכה' ל'כברה' (עפ"י מהרש"א, בן יהודע, ממזרח נועם).

'אלא מעתה גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות דכתיב א-ל נקמות ה'...?' — אמר ליה: למילתיה הכי נמי... — באמת אין שייכת נקמה מצדו יתברך, כי נקמה פירושה הקמת כבוד הנפגע והשלמת הפגם, והרי זה אין שייך אצלו ח"ו, שאינו נפגע על ידי העבירות. אך אצלנו הכרתנו נפגמה על ידי החטאים, החטא הוא חילול השם, והנקמה — קידוש ה' שבא על ידי עשיית שפטיו ית'. והמשיגים את החילול ישיגו גם את הקידוש שבנקמה. וכן מבואר בפרשת מטות שעונש מדין נקרא בדברי משה נקמת ה' במדין, שעה שהשי"ת קרא לו נקמת

ד. הנביא צריך ליתן אות לאמת נבואתו. היה מוחזק לצדיק ולנביא אמת – אין צריך אות [כיצחק שנשמע לאברהם אביו, וכמו שסמכו על אליהו בהר הכרמל לשחוט בחוץ].
לא כל אחד שיתן אות או מופת הוא נביא, אלא אמרה תורה לסמוך על האות והמופת כאשר הוחזק לנו באדם מסוים שהוא ראוי לנבואה, לפי חכמתו ומעשיו והיותו מהלך בדרכי הנבואה בקדושה ופרישות (עפ"י רמב"ם יסודי התורה ז,ו).

פרק אחד עשר; דף צ

קצד. א. 'האומר אין תחית המתים מן התורה' – מה ענשו?
ב. כיצד המתים עומדים לעתיד לבוא – ערומים או בלבושיהם?
ג. מי שנתחייב עונש 'כרת' ועשה תשובה – האם נמחל לו עונשו?
א. האומר אין תחית המתים מן התורה, אין לו חלק לעולם הבא – מדה כנגד מדה, הוא כפר בתחית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיית המתים.
יש מפרשים שזהו הכופר במדרשים שדרשו חכמים את תחית המתים מן התורה. ואפילו היא מודה ומאמין בתחית המתים אלא שאומר שאינה רמוזה בתורה – מה לנו ולאמונתו, וכי מהיכן הוא יודע שכן הוא? – הלכך כופר גמור הוא (רש"י; מהר"ל). ויש אומרים, דוקא זה הכופר בתחיית המתים כל עיקר, אבל אם מודה בה מכת הקבלה והמסורת רק אומר שאינה רמוזה בתורה – אינו בכלל 'כופר' (ע' בספר באר שבע).

ב. זו שאלה שאלה קליאופטרא המלכה את רבי מאיר, כיצד המתים עומדים לעתיד לבוא, ואמר לה [ב'קל וחומר' מחיטה] שיעמדו בלבושיהם (הרוחניים. מהר"ל).
ג. מי שנתחייב כרת ועשה תשובה – לא ייענש (עונה בה).

דף צא

קצה. א. מאימתי ניתנת הנשמה באדם?
ב. מאימתי יצר הרע שולט באדם?
ג. כיצד עומדים בעלי המומים בתחיה?
א. נשמה ניתנה באדם משעת פקידה (כשהמלאך פוקד את הטיפה ומביאה לפני המקום). כן למד רבי מדברי אנטונינוס, וסייעו מן הכתוב ופקדתך שמרה רוחי.
ב. יצר הרע שולט באדם משעת יציאתו מרחם אמו. כן למד רבי מאנטונינוס וסייעו ממה שנאמר לפתח חטאת רבץ.
ג. בעלי מומים עומדים לעת התחיה במומם ואחר כך מתרפאים (כתוב בס עור ופסח וכתוב אז ידלג כאיל פסח... (ריש לקיש); אני אמית ואחיה ושוב מחצתי ואני ארפא (רבא).

דפים צא – צב

- קצו. א. מה עונשו של המונע הלכה מפי תלמיד ומה שכרו של מי שאינו מונע?
ב. מהם הדברים שניתנו בין שתי אותיות?
ג. מה שבחו של אדם שיש לו דעה, ומהי גנותו של זה שאין בו דעה?
- א. המונע הלכה מפי תלמיד, אפילו עוברים שבמעי אמם מקללים אותו... ומנקבים אותו ככברה... ואם למדו – זוכה לברכות כיוסף... ועוד אמר רב ששת: כל המלמד תורה בעוה"ז – זוכה ומלמדה לעוה"ב...
ב. שלשה דברים גדולים ניתנו בין שתי אותיות (- שמות הקדש): דעה, מקדש, נקמה. (א-ל דעות ה'; ...ה'/ מקדש ה'...; א-ל נקמות ה') [אף הנקמה גדולה היא בענינה ולתפקידה].
ג. אמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה – כאילו נבנה בית המקדש בימיו...; לסוף מתעשר...
כל אדם שאין בו דעה – אסור לרחם עליו...; והנותן לו מפתו – יסורין באין אליו...; לסוף גולה...

דף צב

- קצו. אלו מיני פורענות ועונשים באים על; –
א. בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה.
ב. כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו.
ג. כל שאינו משייר פת על שלחנו.
ד. המסתכל בערוה.
א. בית שאין נשבעים בו דברי תורה בלילה – אש אוכלתו...
ב-ג. כל שאינו מהנה תלמידי חכמים מנכסיו. וכן כל שאינו משייר פת על שלחנו (להיותה מזומנת לעני. ערש"י) – אינו רואה סימן ברכה לעולם.
ד. כל המסתכל בערוה (מסתכל ממש או מחשב. ערש"י) – קשתו ננצרת...
כולן מימרות דרבי אלעזר.

- קצת. א. צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם לעת תחית המתים – האם יחזרו לעפרם לפני העולם הבא?
ב. מי הם המתים שהחיה יחזקאל ומה מעשיהם?
- א. תנא דבי אליהו: צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם (רש"י: לימות המשיח) – אינם חוזרים לעפרם, ובאותן שנים שעתיד הקב"ה לחדש בהן את עולמו – הקב"ה עושה להם כנפים ושטים על פני המים, שלא בצער.
ב. מתים שהחיה יחזקאל, יש אומרים שעמדו על רגליהם ואמרו שירה (רבי אליעזר ורבי יהושע). יש אומרים: באמת משל היה (רבי יהודה). י"א: עלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים ובנות (רבי אלעזר בנו של ריה"א). עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר: אני מבני בניהם והללו תפלין שהניח לי אבי אבא מהם].